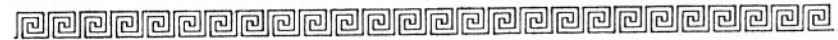

Ampt Epe

nr. 73 november 1985

REDACTIE: R. Paasman, Beekstraat 46, 8162 HB Epe.
Tel.: 05780 - 12048.

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'.

'AMPT EPE'

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE.

De vereniging stelt zich o.m. tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe.

Lidmaatschap f 20,- per jaar.

Bestuur:

Voorzitter : W. Terwel,
Apeldoornseweg 41,
8172 EH Vaassen,
Tel.: 05788 - 1455.

Secretaris/
Penningmeester : W. van Putten,
Hoofdstraat 80,
8162 AL Epe,
Tel.: 05780 - 13579.

Leden : M. Endendijk,
Mevr. Th. te Riele - ter Laak,
F. Zandstra.

Giro: 119.40.15 t.n.v. Penningmeester 'Ampt Epe' te Epe.
I.S.S.N. nr. 0166 - 2023.

Inhoud

De Klaarbeek door G.S. van Lohuizen	3
Gemeentelijke zorg voor de orde en rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw door L. van den Bremen	10
Leemkule door Bertus van den Bremen	17
Wandelingen en omzwervingen door de gemeente Epe. Uit Geld, Volksalmanak voor 1856	18
Boekennieuws door mevr. D. te Riele	33
Van de redactie door R. Paasman	35

De Klaarbeek

Een tijdje geleden zat ik met G. van Apeldoorn (Papenstraat) te praten over o.a. oude boerderijen. Op een gegeven moment vertelde hij, dat aan de Klaarbeek een klooster gestaan zou hebben. Mijn eerste reactie was: dat kan niet. We weten zoveel van kloosters, er is zoveel onderzoek naar gedaan, het is onmogelijk, dat er nog een onbekend klooster opduikt. In Epe heeft *geen* klooster gestaan.

In deze omgeving waren de volgende kloosters:

1. Klooster Nazareth in Oene, officieel het klooster ter ere van de H. Maria te Nazareth

Dit klooster is ± 1425 gesticht en was een zusterklooster van de derde ordelingen van Sint Franciscus.

Deze Franciscanessen waren vooral ongehuwde adellijke jonkvrouwen en adellijke weduwen.

De Kloosterallee en de boerderij 't Klooster' herinneren nog aan dit klooster.

2. Klooster Hulsbergen (officieel klooster Sint Hieronimusberg) of Convent van Hulsbergen. Dit lag in de buurschap Hulsbergen, ten noorden van het tegenwoordige Kloosterbosch bij Wapenveld.

Dit klooster werd in 1407 gesticht door fraters uit het fraterhuis in Zwolle. Zij waren als broeders van de 'moderne devotie' tegen de verslapping van het godsdienstige leven.

Zij leefden volgens de regels van Sint Augustinus, maar werden 'Windesheimers' genoemd naar het klooster Windesheim, dat het centrum was van de 'moderne devotie'.

3. Klooster Klaarwater of Ten Claren Water, dat bij Hattem lag, bij het Katerveer, aan de Zuiderzeestraatweg, tussen het Katerveer en Hattermerbroek. Komende van Zwolle is links de R.K. kerk, rechts een voormalige school en daarachter lag het klooster, nu nog een boerderij 'Kloosterboer'.

Dit klooster is in 1414 gesticht door adellijke Benedictinessen, die uit het klooster Mariënberg of Zwartewaterklooster kwamen.

Na het gesprek met van Apeldoorn ging ik thuis zoeken in mijn aan-

tekeningen en gegevens en vond in de aantekeningen van E. Overbosch:

'Claerbeke - erf en goed gelegen in Ampt Epe, genoemd 25 juni 1641'.

Helaas staat er niet bij, wáár hij deze gegevens gevonden had.

Na een gesprek hierover met de streekarchivaris G. Kouwenhove, maakte hij mij attent op het concept 'Beschrijving des Ampts Epe' van W. baron van Haersolte tot IJrst ± 1770. Van Haersolte was toen o.a. Amptsjonker van Epe.

In dit concept komt voor:

'Klooster Klaarbeek

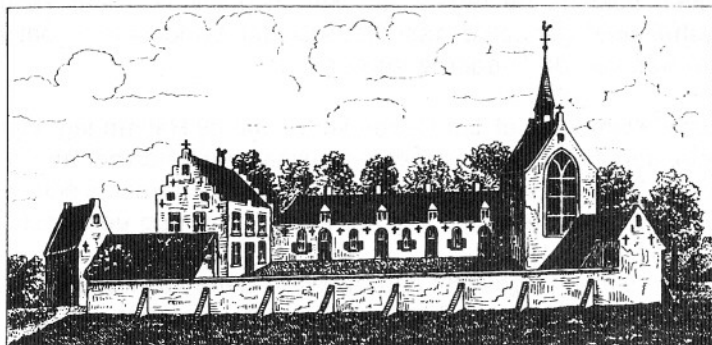
bij de klaarbeek en pausbos alwaar men vondamenten vind, is men van gedagten een klooster gestaan te hebben, mogelijk de naam hebbende van Klaarbeek. ik hebbe menschen gesproken die gesegt hebben, dat haar voor en wert gesegt hebben, de muuren hebben sien staan, en dat de naam ook Klaarenbeekse Klooster is geweest'.

En dan flitst het ineens: *Zwartewater - Klaarwater - Klaarbeek.*

We gaan zoeken en vinden:

In 1414 kregen Benedictinessen uit het klooster Mariënborg of Zwartwaterklooster tussen Hasselt en Zwartsluis (waar nu nog de buurschap Zwartewatersklooster met mooie boerderijen ligt) toestemming om een nieuw klooster te stichten bij Hattem. Deze kloosterzusters hadden onenigheid met de leiding van hun klooster omdat: 'de orde-regels zoo slecht werden onderhouden, dat er zelfs aan enkele hervormingen werd getwijfeld'.

Zij stichtten het klooster 'Ten Claren Water'. (klaar = helder water in tegenstelling tot het zwarte water van hun moederklooster)

HET KLOOSTER KLAARWATER.

In het nieuwe klooster gingen zij weer onder de strenge regels van Sint Benedictus leven. De Windesheimer congregatie van de 'moderne devotie' had een grote invloed op dit jonge klooster en de priors kwamen vaak uit de Windesheimer congregatie.

Daar deze Benedictinessen van adel of zéér welgesteld waren, brachten zij veel goederen in. In Overijssel, maar nog meer op de Veluwe waren veel boerderijen en landerijen eigendom van het klooster, o.a. in Tongeren. De boerrigter van Tongeren was de prior van het klooster Klarwater.

R. Wartena schrijft in 'Tongeren' over felle twisten tussen Epenaren en Tongersen over het gebruik van het Tongerenseveen. In 1556 kwam door bemiddeling van het Hof van Gelre een eind aan de ruzie. De overeenkomst werd bezegeld door de pastoor en schout van Epe. Voor Tongeren zegelden de proost van het klooster Clarewater en Arent de Ruijter als twee voornaamste geërfden van Tongeren.

Nog herinneren de 'Kloosterhof' bij het Boschhuis en de 'Clarenwater-weide' achter Anna's Hoeve, bij het Paalveen aan deze tijd.

In de 80-jarige oorlog krijgen de kloosters het moeilijk. De R.K. godsdienst wordt verboden. Klooster Klarwater wordt in 1573 al geplunderd, Klooster Hulsbergen in 1579. Klooster Nazareth in Oene blijft hiervoor gespaard.

Toen de hervorming in Gelderland zich goed doorzette, rond 1590, werden de kloosters en alle bezittingen door de Staten van het kwartier van Veluwe in eigendom overgenomen. De landerijen en boerderijen werden verpacht of verkocht.

Volgens een aankondiging van 'Gedeputeerden van Ridderschap und Steden des Quartiers van Arnhem', worden op 9 september 1617 te Raalte de goederen van het Convent van Clarewater in Veluwe, die in (de provincie) Overijssel liggen, verkocht. Ook 8 morgen bouwland in Vorchten, maar niet de boerderij 'Het Klaarewater' met landerijen. Wel de rente van hypothecken en Welsum en Terwolde.

Helaas ontbreekt een dergelijke aankondiging voor de goederen op de Veluwe. Vermoedelijk zijn deze goederen in gedeelten verkocht, zoals o.a. uit het volgende blijkt.

In het archief van Tongeren (no.546) vinden wij:

op 21 februari 1640:

Gerrit Aelssen als gevolmachtigde van de Gedeputeerden van Ridder-

schap en Steden van het Kwartier van Arnhem verklaart over te dragen aan Egbert ten Holthe een kamp land 'voor die duere', groot 3 mud, grenzende aan het gemen veld, de Vonckenkamp, groot 3 mud, met

een stuk daarop gelegen heetveld, grenzend aan het veen, 2 mud gezaais beginnende aan de enkwal tot op het Hul, 5 schepel gezaais op den enk, 3 akkers op het zuideinde naast het Koelant, 5 akkers op het Hul groot 2 mud, 3 schepel gezaais waaronder de Heetacker of Drostenhoeck begrepen is, de Leersencamp, zijnde heetveld, de Cloosterhuijsacker, groot 3 schepel gezaais, een hof, de Cloosterhoff genaamd, 2 morgen hooiland in het Veenderbroeck en 3½ mud gezaais met een hof, in gebruik bij Warner Harmsen, benevens het *boerrichterambt* van Tongeren, dat het klooster Claerenwaeter heeft gehad, terwijl het huis, schaapskot en schuur door pachter Pieter Gerritsen is gekocht.

In dorso een verklaring van Egbert ten Holthe, dat hij deze landerijen gekocht heeft voor Henrick Timans en Mechteltken Reiers, zijn vrouw, en voor Timan Henrix en Lubbert Jans en dat hij het boerrichtersambt verkocht heeft aan Steventken Warners.

(Het klooster had nogal wat goederen in Tongeren)

In het archief van de Staten van het kwartier van Veluwe (nr. 342) komt voor de verpachting van het goed *Claerbeke* aan Marten van Heijden en Peter Gerrits op 5 maart 1639. (fol 33)

Op 11 november 1643 werd in een geschil het goed *Claerbeke* nog als eigendom van de Staten genoemd. (fol 37)

In het archief van Tongeren (no. 573) vinden we een request uit 1685 aan Gedeputeerde Staten van het kwartier van Veluwe over de betaling van heerenguldens uit het goed *Claerenbeeck* en *Clarenwaterserve*, resp. door de weduwe van Peter Gerrits Brouwer en Reijer Hendriks tot Tongeren.

(Waarbij Wartena aantekent: Egbert ten Holten had het *Clarenwaters* erve gekocht - zie boven - dat vervolgens vererfde op Hendrik Thijmens en van deze op zijn zoon Reijer Hendriks). De weduwe van Peter Gerrits (Brouwer) - zie boven - is nu dus eigenaar.

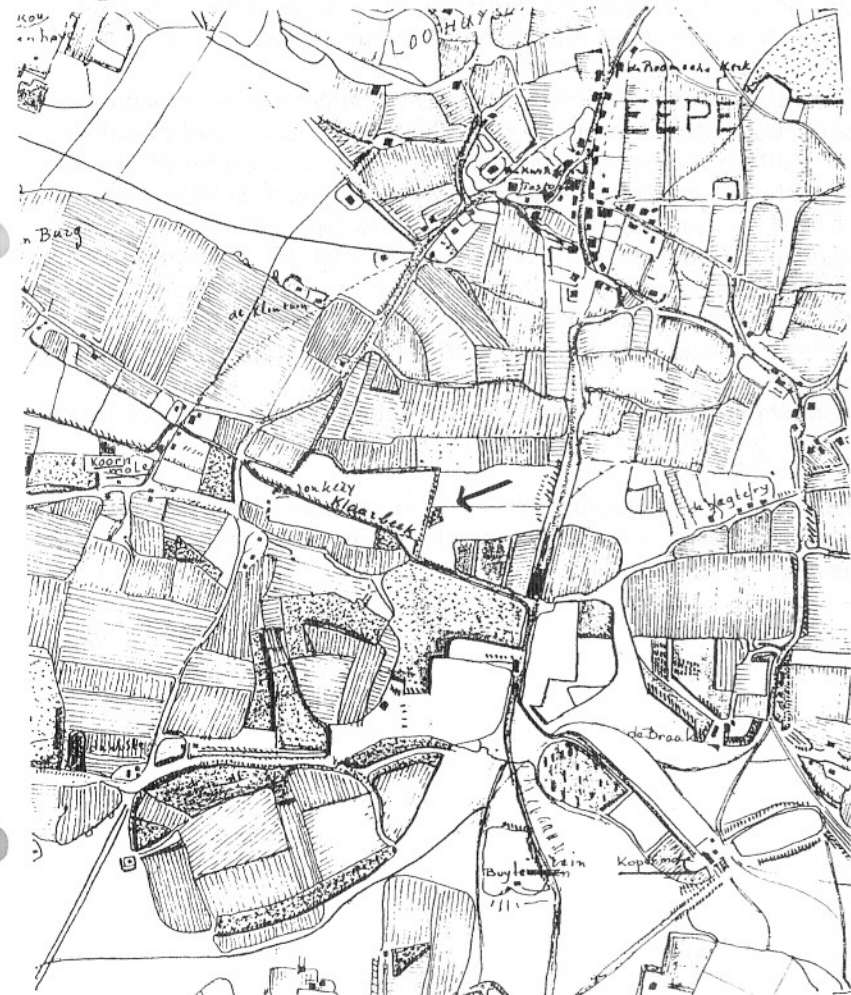
Tenslotte, archief Tongeren (no. 657), een eigendomsbewijs voor de erfgenamen van Herman Nuck, van een bos, het *Pauwbos* genaamd, grenzende aan de *Claerbeek*, 1714.

Uit bovenstaande stukken blijkt dus, dat het erve en goed '*Claerbeke*' een bezitting is geweest van het klooster *Klaarwater* bij Hattem. Het is dus géén klooster geweest, maar een kloosterboerderij.

In 1685 was het goed *Claerbeek* nog onder beheer van de Staten van het kwartier van Veluwe. In het eigendomsbewijs uit 1714 van het *Pauwbos*,

grenzende aan de *Claerbeek*, is niet duidelijk of met *Claerbeek* het erve en goed de *Claerbeek* 3 wordt bedoeld óf de beek.

Van Haersolte noemt in 1770 dit bos het *Pausbos* en in 1746 komt het voor als *Paaus*. De naam *Pausbos* is verdwenen, komt ook niet voor in het Register van Landerijen (1809), wel bosch bij de *Klaarbeek*. Wel blijkt uit het concept van Van Haersolte, dat de boerderij al lang vóór 1770 is afgebroken, dat zal dus begin 1700 geweest zijn.

Detail kaart de Man 1811. door F. Zandstra
op 1 : 10.000 gebracht

Op de tekening van de Man uit 1811 is de plaats waar de boerderij gelegen heeft nog te zien (zie pijl). Deze plaats wordt door luchtfoto's bevestigd.

Gezien de woordspeling: *Zwarte water - Klaar water - Klaarbeek*, neem ik aan, dat de Klaarbeek genoemd is naar de boerderij de Klaarbeek.

Deze beek heeft veel namen. Beginnende als Witte Beek of Tongerense beek, waar op de Waaijenberg de Paalbeek bij komt, heet de beek ná de dubbele Wisselse papiermolens (aan de Blekersweg) gewoon Molenbeek - tot aan de Wisselse korenmolen van de Vree. In de benedenloop komt hier de Vlas- of Flesbeek bij en *dan komt de naam Klaarbeek*. Deze naam blijft de beek, houden tot zij samen met de Verlorenbeek in de Grift stroomt. Maar op de tekeningen van de Kopermolen (zie o.a. Epe en Oene 800 jaar) heet de beek boven en onder de molen eenvoudig molenbeek en dat is bij de Zukermolens ook zo.

In ieder geval heet de Klaarbeek - Klaarbeek vanaf de Wisselse koren-molen, tot boven de Kopermolen.

Tenslotte, het bejaardencentrum 'De Klaarbeek' heet dus naar de oude kloosterboerderij de Klaarbeek, die ongeveer op dezelfde plaats gestaan heeft.

G.S. van Lohuizen

Bronnen en literatuur:

Gemeentearchief Hattem,

Rijksarchief Arnhem,

W. baron van Haersolte tot IJrst,

F.A. Hoefer,

A. klein Kranenburg,

G.S. van Lohuizen, W. Terwel
en F. Zandstra,

J.W. Oosterveen,

D. Otten,

R. Wartena,

R. wartena,

Verkoop goederen klooster Clarewater in
Overijssel op 9 september 1617

Archief Staten van het kwatier van Veluwe,
no 342, fol 33 en 37

Concept Beschrijving des Amps Epe 1770

R.A. Arnhem, archief IJrst

Aantekeningen betreffende de kerk van
Hattem. Werken Gelre I 1900

Het Kerstspel van Heerde 1176 - 1578 in
Heerde historisch gezien 1976

Epe en Oene 800 jaar 1976

Velua Catholica I 1950

Boerderijnamen in Heerde 1982

Archieven van het Landgoed Tongeren
1551 - 1911. 1979

Tongeren. De geschiedenis van een Ve-
luwse buurschap. 1979

Gemeentelijke zorg voor orde, rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw

Inleiding:

Handhaving van de orde, rust en veiligheid is altijd een belangrijk doel van de overheid geweest. Haar taak, maar vooral haar gezag, wordt moeilijker uit te oefenen naarmate er minder orde, rust en veiligheid kunnen worden gewaarborgd. Ook de overgrote meerderheid van de burgers eist van de overheid dat zij zich inzet voor de handhaving daarvan. Alleen over de manier waarop zijn de meningen tot vandaag de dag verdeeld!

Met het ingewikkelder worden van de maatschappij werd ook het apparaat ter handhaving groter en gecompliceerder. De klepperman zou in deze tijd niet meer kunnen functioneren. Maar het was wel een klepperman die mij er toe bracht zich te verdiepen in deze materie. Toen ik n.l. in de archieven van Epe op zoek ging naar mijn grootvader, Jan Willem van den Bremen, die van 1872 tot 1906 klepperman was in Epe, kwam ik zoveel materiaal tegen, dat ik besloot het onderzoek uit te breiden tot het gehele gemeentelijk beleid op het gebied van de handhaving (en de aantasting) van de orde, rust en veiligheid. Voorlopig heb ik mij beperkt tot de vorige eeuw, waarbij ik als beginpunt heb gekozen het jaar 1818, het jaar van de feitelijke grondvesting van de huidige gemeente Epe, maar zo af en toe zal ik mij wat eerder en wat later in de tijd begeven.

Het materiaal heb ik voornamelijk geput uit de notulen van de Raadsvergaderingen, de vergaderingen van B. & W., de gemeentelijke verslagen, publicatieboeken en correspondentie.

Ik wil beginnen met een fenomeen dat in de vorige eeuw (en ver daarvoor) een aantasting is geweest van de orde, en veiligheid.

Bedelarij en Landloperij.

Eeuwenlang zijn landloperij en bedelarij een vast en veel voorkomend verschijnsel geweest. Een van de oorzaken was het verre van optimaal functioneren van sociale voorzieningen. Kon een arme in een stad of dorp nog wel een ondersteuning, hoe gering ook, van diaconie of overheid krijgen, voor mensen die geen vaste woon- of verblijfplaats hadden, was bedelarij vaak een noodzakelijke bron van inkomsten.

Door het stelsel van huurlegers waren er altijd wel afgedankte huurlingen 'onderweg'. Het merendeel van hen zag er min of meer noodgedwongen - niet tegenop zonder toestemming van de eigenaar en soms door hem te bedreigen, te nemen wat ze konden gebruiken. Vooral op het platteland, waar het toezicht het minst was, worden deze bedelarij en landloperij nog tot in de 19e eeuw beschreven als een plaag.

De overheid trad af en toe rigoureuus op en herhaaldelijk werden zgn. plakkatens uitgevaardigd waarbij met de zwaarste straffen werd gedreigd. Als een bedelaar of landloper zich aan een misdrijf schuldig maakte, werd hij zwaarder gestraft dan een 'gewone' misdadiger die hetzelfde feit had gepleegd. Er werden zelfs zogeheten 'generale jachten' uitgeschreven, waarbij meestal met steun van militairen, letterlijk jacht werd gemaakt op deze lieden. Het waren wat wij nu razzia's noemen; de poorten werden gesloten, bruggen en veren afgezet en dan werd het hele gebied uitgekamd, waarbij speciaal werd gelet op 'schuren, bergen en schaapsschotten'. In 1785 werd er in Doornspijk nog zo'n jacht gehouden.

Volgens Staats Evers, aan wiens boek 'Bijdragen tot de Geschiedenis van de Rechtspleging in Gelderland, bijzonder te Arnhem'. (Arnhem 1865), het merendeel van deze gegevens is ontleend, werd na 1804 wat milder met bedelaars en landlopers omgesprongen, door hen met gevangenisstraf of banissement te straffen.

Vanaf het eerste gemeentelijk jaarverslag in 1825 is er vrijwel ieder jaar een passage over bedelarij en landloperij. In het algemeen schijnt het nogal mee te vallen, waarbij niet wordt nagelaten te wijzen op actieve bestrijding van gemeentewege!

1825: 'Men ijvert sterk tegen de bedelarij en de personen welke worden betrappt zendt men onverwijld naar de bestemde etablissementen, hetwelk dan ook van zeer voldoende uitwerking is.'

De bestemde etablissementen zijn de kolonies van de in 1818 opgerichte Maatschappij van Weldadigheid, gevestigd in Vledder (Frederiksoord) en Veenhuizen. Deze Maatschappij was opgericht door Generaal J. van den Bosch met als doel de bestrijding van het pauperisme. Naast Vledder en Veenhuizen kwam daar na enige jaren nog bij de Ommerschans, een voormalig fort dat van de regering werd overgenomen en als zgn. bedelaarskolonie werd gebruikt. De opzet was idealistisch: van bedelaars en landlopers nijvere landlieden maken, maar in de praktijk werden het opbergkolonies, waar de gemeenten op gemakkelijke wijze hun bedelaars, of wat ze daarvoor hielden, kwijt

konden. Voor f 25; per hoofd konden de gemeenten armlastige gezinnen kwijt, op elke zes wezen nam men twee gezinnen gratis!

Volgens de verslagen van 1826 en 1827 maakt ook Epe van deze mogelijkheid gebruik en men ziet er zelfs een preventieve werking van uitgaan:

1826. 'Bij voortdurend heeft men ten sterkste maatregelen tot wering der bedelarij als ook het zwerven van landloopers en nachtslapers gehandhaafd met het gewenschte gevolg dat de Ingezeten en daarvan bijna geen overlast hebben ontvangen. Door de veldwachters zijn van tijd tot tijd nachtrondes gedaan welke slechts één enkele maal een zwervend persoon hebben betrapt, welke dan ook naar den Ommer-schans is opgezonden'.

1827. De opzending van alle betrapte bedelaars en landloopers naar de daartoe bestemde etablissementen heeft ten gevolge gehad dat het zelden gebeurt dat de Ingezeten en overlast van dergelijke personen hebben.

In 1829 en in 1842 komt de burgemeester in zijn gemeenteverslag met een bepaald probleem dat zich voordoet bij de bestrijding van de bedelarij:

1829. 'Intusschen ware het te wenschen dat geen patenten werden uitgereikt aan zoodanige menschen, welke dezelve slechts aanvragen om als het ware daardoor eenen bedelbrief te hebben. Zijnde het voor de bedienden van de politie bijna onmogelijk de personen te betrappen uit hoofde zij dadelijk gereed zijn hun patent te vertoonen'.

1842. 'De bedelarij wordt steeds gekeerd en de overtreders aan den Regter overgeleverd. Dit zoude met veel meer vrucht kunnen geschieden indien men de kleine patenten van vreemde kramers en diergelijk volk wilde intrekken, want deze mannen hebben dikwijls maar voor f 0.40 koopwaar bij zich en daardoor steeds bevrijd van achterhalingen der politiebeambten.'

De Patentwet schreef voor dat ieder die een bedrijf had, belasting moest betalen over de te verwachten winst. Jaarlijks werd ten bewijze dat men zijn aanslag had voldaan, een bewijs, het zgn. 'Patent' uitgereikt. De in het jaarverslag aangeduide lieden schermde dus met zo'n patentbewijs om als koopman aangemerkt te worden, terwijl zij in feite bedelden. Een soort systeem 'Willem van Tongeren'.

Het jaarverslag over 1829 heeft nog meer wenschen om de bestrijding van de bedelarij en landlooperij effectiever te maken:

'Het ware te wenschen dat ter wering van bedelaars en vagebonderende personen, op welke besturen zoo derhalve reeds aan bedelarij schuldig maken, geen gevat hebben dan zeg ik, dat er wettige bepalingen moesten gemaakt worden dat elke welke zich buiten de plaats zijner inwoning wil begeven moet voorzins zijn van een certificaat van inwoning en bekendheid af te geven door de plaatselijke besturen en voor een jaar kunnen dienen'.

Denkt u ook meteen aan een 'Ausweis'?

In 1830 komt er een ander probleem om de hoek kijken:

'De bedelarij wordt met vorigen ijver te keer gegaan; intusschen heeft men opgemerkt dat vele vreemdelingen die geen vaste verblijfplaats hebben, om niet te zeggen landloopers, zich vertoont hebben en hoewel zij de Ingezeten en niet lastig vallen, zoo komt men veelal bij het bestuur zich aanmelden om eene reispenning of des nachts verblijf te mogen erlangen'.

Ook in 1843 klachten over mensen die om reisgeld vragen:

'Men is dan meestal genoodzaakt zulke mensen iets te geven en daar men het waren niet van het vals kan onderscheiden zal er wel eens een doorlopen die geen aanspraak heeft op hulpbetoon'.

Ook de politie wordt er wel eens moedeloos onder, getuige de volgende aantekening in het jaarverslag over 1831:

'Omtrent het te keer gaan tegen de bedelarij blijft men steeds ijverig waken, intusschen kost het wel eenige moeite om bij den Politie-beambte steeds dien ijver levendig te houden die er noodig is om den ingekankerden gewoonte te doen ophouden'.

Een enkele keer geeft men de buurman de schuld, waarbij soms de indruk van een zeker leedvermaak ontstaat:

1832 De bedelarij wordt zooveel mogelijk tekeer gegaan, uit deze Gemeente geschiedt zulks ook zeldzaam maar meer overlast heeft met Ingezeten en uit het naburig Heerde'.

1847 '...ofschoon het moeilijk is de kwade gewoonte geheel te doen ophouden, vooral omdat veel behoeftigen uit het naburige Heerde komen. Want wilde men alle bedelaars vandaar opzenden dan ware er voor de gemeente geen betalen'.

In 1837 beklaagt de burgermeester zich in het jaarverslag over de rompslomp die het geeft alvorens een aangehouden bedelaar of landlooper in een inrichting ondergebracht te krijgen:

'De bedelarij wordt zooveel mogelijk geweerd ofschoon het te wenschen ware dat de maatregelen ter opzending van bedelaars naar de kolonien van Weldadigheid minder omslachtig waren en men dezelve dagelijks kon opzenden zonder alvorens genoodzaakt te zijn te onderzoeken

waar zulke personen hun domicilie van onderstand hebben, waardoor men soms dagen en weken met zulke mensen zoude opgescheept zijn'.

In 1838 treedt het nieuwe Wetboek van Strafrecht in werking waarbij o.a. wordt bepaald dat het wettig en overtuigend bewijs moet zijn geleverd alvorens men veroordeeld kan worden. In het gemeenteverslag over 1838 ziet de burgemeester nieuwe moeilijkheden daardoor in de effectieve bestrijding van de bedelarij en landloperij 'Het schijnt een ongunstige bepaling van het nieuw ingevoerde wetboek dat het getuigen van een veldwachter niet voldoende is om iemand wegens bedelarij te doen straffen en daar het meestal zeer moeilijk is om iemand wegens bedelarij of landloperij te betrappen zoo is het te vreezen dat deze bepaling nadeelig zal werken op het stuk der bedelarij'.

In 1839 is de oorlog met België ten einde en een deel van het leger wordt ontbonden. De weerslag hiervan in het gemeentelijk verslag over dat jaar:

'Over het laatste gedeelte des jaars wordt meer geklaagd over het zwerven van landloopers, waarschijnlijk door het verminderen der armée'.

De toenemende bedrijvigheid bij het aanleggen van wegen en publieke werken brengt ook een toevloed van vreemdelingen met zich.

1844 'Door het hier en daar aanleggen van publieke wegen en werken trekken nog al vreemde arbeiders heen en weer, welke opgeven werk te zoeken. Dezelve vervoegen zich nogal veel bij het Plaatselijk bestuur om eenigen onderstand. Men had door de vroeg ingevallen vorst gevreesd dat veel vreemd werkvolk zich met het daarstellen van den grindweg van Apeldoorn naar Hattem tot last der Gemeente gekomen zijn, doch dit is niet het geval geweest, daar zich slechts twee vreemdelingen die aan den weg gearbeid hebben zijn achter gebleven, welke dan ook ten koste der Gemeente alwaar dezelve armlastig zijn worden onderhouden'.

In 1845 mislukt de aardappeloogst en het wordt voor velen een hongerjaar. Maar het gemeenteverslag is geruststellend:

'Niettegenstaande de mislukking van den aardappeloogst is de rust en orde nergens verstoord geworden, wel hoorde men van eenige strooperijen bij sommige ingezetenen in meer verwijderde buurten, doch dit was van weinig belang en bepaalde zich slechts tot het uithalen van aardappelkuilen'.

1846. 'Door de duurte der granen neemt de bedelarij steeds toe, doch wordt zooveel mogelijk geweerd'.

De tijden blijven zorgelijk:

1847. 'Men heeft zich door de duurte der levensmiddelen en de ontoereikendheid der armbesturen om genoegzamen bedeeling te doen en de gelegenheid te geven bedelarij toe te laten. Naar maat er echter meer werk was en in de loop des zomers de levensmiddelen beter te koop waren heeft men zulks meer tegengegaan, ofschoon het moeilijk is de kwade gewoonte geheel te doen ophouden'.

Het laatste jaar waarin het gemeenteverslag spreekt over bedelarij is 1848:

'Tengevolge der daling van alle soorten van levensmiddelen is de bedelarij, die sedert een jaar of drie zeer toegenomen was, langzamerhand krachtdadig tegengegaan met gevolg dat dit dezelve zeer is afgenomen'.

Met ingang van 1852, bij de invoering van de nieuwe gemeentewet worden de gemeenteverslagen anders opgesteld en verdwijnt het onderwerp bedelarij. Maar toch komt men af en toe in gemeentelijke stukken iets tegen over bedelarij of bedelaars.

In het jaar 1853, als er een ernstige cholera-epidemie heerst in Nederland, vinden B. & W. van Epe dit een argument om de volgende publicatie te doen uitgaan en op 9 oktober 1853 ter openbare kennis te brengen, dat:

'Op de aanstaande kermissen te Vaassen en Oene alle bedelaars, rijfelaars (dobbelaars, gokkers, L. v.d. B.) en dergelijken gestrengelijk zullen geweerd worden en dat aldaar niet zullen toegelaten worden openbare vertooningen, straatmuziek en wat diens meer zij'.

En zij eindigde met de volgende uitnodiging:

'Worden alle ingezetenen uitgenodigd het hunne zooveel mogelijk bij te dragen om alle baldadigheden en ongebondeheid te keer te gaan, opdat wij daardoor en onder Gods zegen mogen bevrijd blijven van die vreeselijke ziekte die thans in zooveel oorden van ons Vaderland duizenden ten grave doet dalen en vooral diegenen die zich aan sterken drank en andere ongebondeheid te buiten gaan'.

Een enkele maal, als de nood heel hoog blijkt te zijn gestegen, wordt van gemeentewege een collecte gehouden om de armoede te bestrijden; zoals op 25-11-1855 als B. & W. besluiten:

'I.v.m. de buitengewone strengheid van den winter een collecte, beter gezegd een inschrijving te houden. Geen bedeelingen in geld, doch in brood, dekens ed. Met bedeeling uitscheiden als de veldarbeid weder begonnen zal zijn'.

Op 31-10-1855 wordt een werkverschaffing in het leven geroepen, want

B & W. besluiten dan:

'Met het oog op de naderende winter en de dure tijdsomstandigheden mag een ieder in het algemeen veld keyen zoeken en rapen en voor elke (kubieke?) el f 2,— krijgen, mits geleverd aan de barmen van één der oerwegen.'

In 1871 doet de burgemeester een poging om de bedelarij, die dan nog veelvuldig blijkt voor te komen, 'in goede banen te leiden'.

Zijn publicatie van 23 december 1871, luidt als volgt:

De Burgemeester van Epe:

'In aanmerking nemende dat men vooral tegen Nieuwjaarsdag vele klagten verneemt over bedelarij door oud en jong en erkennend vooreerst dat bedelarij eigenlijk verboden is, en ten anderen dat het zeer lastig voor de mensen is, heeft zich voorgenomen het bedelen langs de huizen zoo veel mogelijk tegen te gaan. Doch daarvoor heeft hij de medewerking en hulp der Ingezetenen nodig. Anders is het onmogelijk dat kwaad te verhinderen.

Vooreerst verzoekt hij alzoo aan alle Ingezetenen nimmer aan vreemden of bedelaars uit naburige Gemeenten iets aan de deur te geven; ten Tweede niet aan kinderen op Nieuwjaarsdag of andere dagen, daar die het opgehaalde geld meest versnoepen of verdobbelen en zoodoende leeren bedelen. En ten derden om aan geene armen uit deze gemeente iets te geven aan de deur tenzij zij een briefje van den Burgemeester kunnen vertoonen daar hij van plan is om aan enkele armen, die door ouderdom of ziekte gebrek lijden, en niet kunnen werken, een briefje te geven om één dag in de week te mogen rondgaan.

De armen worden dus oplettend gemaakt om niet meer te bedelen met Nieuwjaar daar zij anders zullen worden aangehaald, en de overige inwoners vriendelijk verzocht na Nieuwjaar niet meer aan de deur te geven zonder dat de behoeftigen een penning en biljet kan vertonen, daar zij wel mogen bedenken dat als een bedelaar aan de deur wordt aangehaald, zij zelve als getuige naar Arnhem moeten gaan.

De Burgemeester:
w.g. Weerts.

Hier zien we dus een vorm van gereguleerde bedelarij, de orde wordt niet verstoord als ook de verboden dingen worden geordend! Het venijn van deze proclamatie zit in de staart: de ingezetenen worden bedreigd met een gedwongen reis naar Arnhem om te getuigen als ze aan een 'wilde' bedelaar iets geven.

Een volgend artikel gaat, naar ik hoop, over een belangrijk middel ter bestrijding van landloperij en bedelarij, de nachtwachten.

Deventer
L. van den Bremen.

Leemkule

Et stille water
drag de witte prach
van waterbloemen;
et gif min rös
die opkan tegen
't dof geroas van
auto's in de veerte.
Mensen mit
alleent mä hoas.

Bertus van den Bremen

Wandelingen en omzwervingen door De Gemeente Epe

Uit Geld. Volksalmanak voor 1856

door G. Haasloop-Werner.

Te herdenken wat men gezien en opgespoord heeft en dat aan anderen te vertellen, is als het ware eene behoefte. Ik wandelde voor mijn genoegen, ik schrijf voor mijn genoegen, en kan de lezing daarvan eenige belangstelling aan anderen schenken, dan is mijn doel bereikt.

De onlangs tot stand gebrachte nieuwe grindweg van Elburg naar Tongeren en Epe - even bekwaam tot verzending der voortbrengselen van den landbouw, als tot bevordering der onderlinge gemeenschap - deed mij besuiten, dien eens in zijn geheele lengte te betreden, om in het bevallige Epe rond te wandelen en op te teekenen wat mij daar belangrijks zoude voorkomen.

Epe is een aanzienlijk dorp, doorsneden door den grindweg van Apeldoorn op Hattem; moderne huizen, eene R. Katholieke kerk, een schoolgebouw, een logement en de ambtshuis hebben het in de laatste jaren vooral zeer verfraaid. Zeer toepasselijk zijn hier de dichtregelen van B. ter Haar (Gedichten, deel II, blz. 59):

*Zie, hoe rustig gindsche molen
d' eens gevormden kring beschrijft.
En met strak gespannen vleuglen
zwerfend op den luchtstroom drijft.
Zie, hoe hij langs struik en velden
telkens donkre schimmen jaagt.
En bij 't opslaan van zijn wieken
half vergulde toppen draagt!
Zie, hoe statig zich de toren,
opheft uit de roode kom.
En op 't dorpje vriendlijk neerziet
dat zich aansluit van rondom.
Als een herder, die zijn kudde
aan zijn voeten ziet geschaard.
Als een priester, wiens gemeente
biddend nederknielt op de aard.*

De toren en de kerk van Epe behooren onder die gebouwen, welke in den loop der eeuwen door den tijd en de menschen gespaard zijn en alzoo uit- en inwendig hun oorspronkelijke karakter vrij en zuiver van alle verandering gehouden hebben.

- De kerk, vroeger aan St. Maarten gewijd, is geheel van dufsteen en in den Gotischen stijl gebouwd. Zij schijnt aan twee verschillende tijdperken haren oorsprong te danken te hebben. - Het oudste gedeelte vormt een vierkant van vijf en twintig schreden, waarin het grondvlak des torens besloten ligt, terwijl de kerkmuur als een puntgevel aan de westzijde des torens aansluit. De kerk is verdeeld in middenschip en twee zijgangen, ter halver breedte van het middenschip; de laatste worden door vier kolommen geschraagd, van welke de basementen en kapiteelen eenigzins overeenstemmen met den antieken vorm van de Dorische orde. - Eene gerfkamer, aan de zuidoostzijde gebouwd, is met één puntboogvenster voorzien; terwijl de kerk zelve aan iedere zijde vijf puntboogvensters van gedrukten vorm heeft.

- Het koor, een aanbouw uit de veertiende eeuw in den nieuwgothischen stijl, heeft negen schreden breedte en vijftien diepte, is in het oosten driezijdig gesloten en door ranke puntboogvensters verlicht. De omtrek der buitenmuren is met zestien steunbeeren verzekerd. De toren is in vier verdiepingen verdeeld, en ieder paneel met rondboogwaterlijsten voorzien, terwijl de bovenste verdieping twee blinde rondbogen heeft, tusschen welke het bommelgat met Korintische dwergzuiltjes besloten ligt. In den toren bevindt zich een slaguurwerk en twee klokken. Aan den ingang der kerk wordt, als merkwaardig overblijfsel der christelijke oudheid, een hardsteenen doopvont bewaard. Zij is van achthoekigen vorm en aan de vier uitstekende hoeken zijn menschenhoofden aangebragt; het voetstuk ligt verwaarloosd op den weg, in het westelijke gedeelte van het dorp.

Opmerkelijk is het, dat in deze gemeente van ouds niet minder dan vijf onderscheidene schutgilden bestaan. Het voornaamste daarvan, het St. Antoni Gilde, was, blijkens de nog bestaande oorkonden, reeds in de veertiende eeuw als eene Broederschap aanwezig. Het is niet onwaarschijnlijk, dat, toen hertog Karel van Egmond in het jaar 1504, door zijne vijanden aan alle zijden beknelde, de ingezetenen der Over-Veluwe opriep om hem bijstand te verleen, die van Epe op het denkbeeld gekomen zijn, om het St. Antoni armengilde in een schutgilde te hervormen.

Immers, die oproeping was ook gerigt aan Lubbert van Keppel op het huis Kannenburg te Vaassen, en de drost van Epe, Gerrit van Meken, moest de ingezetenen, bij klokkenslag, ter afwering van een ge-

dreigden aanval der Bourgondiers te wapen roepen, bij welke gelegenheid ook de steden Hattem en Elburg ieder met honderd knechten werden voorzien, om aldaar goede wacht te houden. Hoe dit zij, de overeenkomst tot het oprichten van een schutgilde werd getroffen op pinksteren van het jaar 1504. - De voornaamste bepalingen, met gemeen goedvinden der gildebroeders vastgesteld, kwamen hierop neer: Niemand mogt in het gilde worden opgenomen, dan met toestemming der tijdelijke gildemeesteren en tegen betaling van een derde deel van een gouden Rijnsch-gulden (denkelijk f.1.05). Wanneer een van de gildebroeders of zusters kwam te overlijden, waren de gildebroeders verplicht, het lijk te helpen ter aarde bestellen en bij de begangnisse te offeren. Wie bij bepaalde teerdagen twee of driemaal twist of ongenoegen veroorzaakte, werd ontgildet. Bij elke schutterlijke bijeenkomst waren de gildebroeders verplicht, voorzien te zijn van hun kruisboog op eene boete van een half vat biers, welke kruisboog bij het overlijden van een der gildebroeders aan het St. Antonigilde moest verblijven. Had iemand in de boerschap iets belangrijks te verrijten, en verlangde hij dat de gildebroeders hem daarbij volgen zouden, dan waren deze verplicht daaraan gehoor te geven en hem tot op twee mijlen afstands op hun eigen kost te volgen. De gildekoning was gedurende het volgende jaar vrij van alle gemeentewerk; de overige gildebroeders moesten het voor hem waarnemen. Daarenboven rustte op de broeders de verplichting, om op Sacramentsdag het heilige te volgen en den ommegang te doen; ook, om des zondags voor Pinksteren aan den plegtigen omgang deel te nemen.

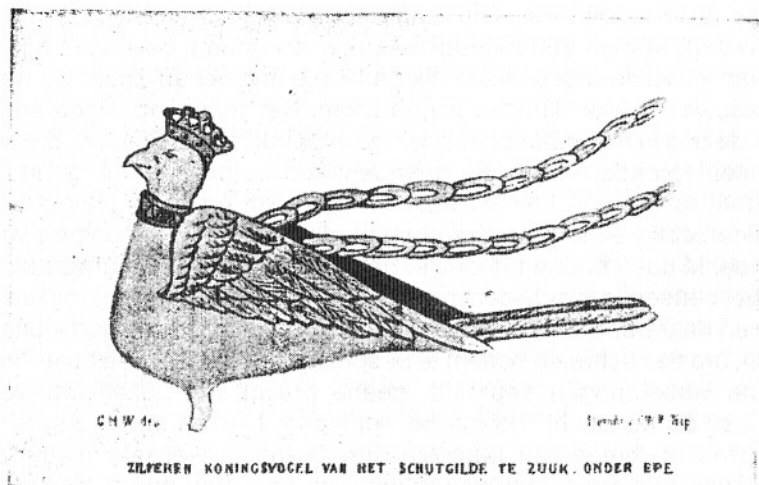
Op zoodanigen voet bleef deze instelling tot het jaar 1621 bestaan, toen men, ten gevolge der Godsdiensthervorming en andere omstandigheden, overging om aan de fondsen eene andere bestemming te geven, en eene nieuwe verordening maakte, wel hoofdzakelijk met die van het jaar 1504 overeenkomende, maar naar den veranderden geest van den tijd gewijzigd. Ook waren er eenige bepalingen bijgevoegd, onder anderen omtrent het schieten naar den papagaai op Pinksteren; als bijv. dat degenen die den papegaai zouden schieten, dadelijk voor het zilveren koningsversiersel borg stellen moesten. Sedert dien tijd zijn de opkomsten en uitgaven van het gilde meer geregeld beheerd; de aantekeningen daarvan zijn bewaard gebleven en worden nog steeds geregeld voortgezet. Tot het doen der rekening houden de leden jaarlijks op den 17 Januarij (zijnde St. Antonidag) eene vriendschappelijke bijeenkomst en maaltijd. De jaarlijksche opbrengst der aan het gilde behoorende landerijen levert genoegzame middelen op, om in den winter uitdeelingen van brood te doen, waar-

toe men ruim twintig mudden rogge laat verbakken voor behoeftigen, die niet door de diakonie bedeed worden; ook bekostigt men de overige gilden het onderwijs van ruim honderd kinderen, wier ouders geen schoolgeld kunnen betalen.

Om ook iets te weten te komen omtrent de overige schutgilden, verwoegde ik mij bij den landbouwer Hendrik Vosselman, in de buurtschap Zuuk. - Mijn weg liep langs het ambtshuis en de Eper bierbrouwerij; na dien een half uur vervolgd te hebben, bevond ik mij in de aan idillische groepen zoo rijk bedeelde buurschap Zuuk. De weg is naauwelijks voor rijtuigen te gebruiken. Het spoor liep slingerende over de nog in hun natuurstaat zich bevindende broekgronden, die als gemeentegronden door de geerfden der buurschappen gebruikt worden, terwijl zich hier en daar op een ruim en open plein soms schilderachtig eene groep van opgaande eiken en elzeboomen vertoonde. Midden door dit gedeelte der buurschap, zoo vol afwisseling als het penseel des schilders niet ligt elders kan aantreffen, kronkelen hier en daar beekjes en wringen zich ongestoord door de aardkluiten heen, om den schralen bodem te besproeien. De kunst heeft hier nog geene verbeteringen beproefd, geene pracht van buitenverblijven boeit er de aandacht. Landelijke woningen, hier en daar verspreid, wisselen af met groen bemoste stroodaken, en enkele nieuwere woningen met roode pannen daken verheffen zich boven de ongekunstelde hagen der haar omringende tuinen.

Met de meeste bereidwilligheid werd daar mijn verlangen voldaan. Nog berust bij den genoemden landman de gekroonde zilveren vogel, aan een zilveren ketting van eene Ned. el bevestigd, die bij de jaarlijksche schutteroefeningen in de buurtschap Zuuk, als blijk van onderscheiding, door den schutterkoning om den hals voor de borst werd gedragen. - Nog heden viert men in deze buurschap viermaal des jaars de herinnering aan dat gilde. De bewoners dezer buurschap verwoegen zich daartoe, op de daarvoor bestemde dagen, tegen zes ure des avonds, in eene der woningen, alwaar door de bezorging van den bewoner eene ton best Eper-bier, met eene kraan voorzien, op een bank of stoel in gereedheid ligt, en waarvan de aankoop is geschied uit een gedeelte van de jaarlijksche opbrengst der landerijen, welke onder de benaming van de Sint Tonislanden bekend zijn. Daar vergaast men zich dan aan het gemeenschappelijke bier; en vriendschappelijke gesprekken, door den zang van een Psalm afgewisseld, komt gewoonlijk eerst tegen middernacht een einde. - Wanneer een huisgezin door vertrek naar elders deze buurschap verlaat en de alzo verlatene hoeve door eenen nieuwen uit eene andere buurschap

wordt betrokken, is de nieuwe inwoner verplicht voor de Sint Antonigildekas een schelling, of dertig centen, te betalen waarvoor hij dan in alle regten van de overige bewoners der buurschap deelt en mede het Zuuker St. Antoni-bier gebruik kan maken.

Bij de Wisseler, de Emster, de Westendorper schutgilden zijn dezelfde gebruiken in zwang gebleven. Andere landelijke volksvermaken geraken hier allengs in onbruik. Het spreekt van zelf dat de schaapskermis, als geheel met het boerenbedrijf vereenzelvigd, wordt aangehouden, maar de overdaad bij bruiloften, de oude doop- en groevenmalen zijn bijna geheel afgeschaft. - Het moge al of niet betwijfeld worden, dat het afschaffen van dergelijke overoude volksgebruiken een blijk oplevert van het verlies onzer nationaliteit, wáár is het niettemin, dat het ophouden van de misbruiken, die daarmede vergezeld gingen, van toenemende beschaving en verfijnden smaak getuigt. Omtrent de kleding, ook die der vrouwen, valt niets bijzonders te zeggen; alleen verdient het opmerking, dat de bruidstooi bestaat in een zwarten rok, zwarten halssdoek en zwarte boezelaar, de laatste met een blauw zijden strikje vastgeknoopt, en daarbij blauwe kousen, en schoenen met zilveren gespen.

Er bestaan in deze gemeente nog omtrent 2400 buurt- of markengronden, als: onder Epe 291.9494, onder Wissel 214.20.50,

onder Zuuk 210. 47.12, onder Emst 1325.62.30 en onder Vaassen en Oene 324.78.80 bunder, die als gemeen eigendom der geërfden, volgens de sedert eeuwen bestaande eigene wetten en regten, beheerd worden door een boerrigter en vier gezworenen, uit de geërfden gekozen. - Het bezit van ten minste twee mudden gezaaid (1B.15R) geeft het regt, om tot boerrigter te kunnen worden benoemd. De benoeming geschiedt voor den tijd van twee jaren. Wie zich de op hem gevallen keuze niet laat welgevallen, betaalt eene boete van tien daalders of 15 gulden. Van de vier gezworenen worden alle jaren, ter vervanging van de beide oudsten, twee nieuwe gekozen. Elk geërfde heeft het regt om voor eigen gebruik plaggen en heide te maaijen, kluin of baggerturf te steken, ook tot den houthak, en om het vee, als koeijen, paarden, schapen en ganzen, op de buurt- of gemeentegronden te weiden, en de immen op de bloem te zetten. Tevens heeft hij een aandeel in de boeten of breuken, die aan de buurtgronden vervallen zijn.

Als buurtgronden vervreemd of in erfpacht uitgegeven worden zijn het de geërfden of hunne gecommiteerden die den verkoop bewerkstelligen of den grond in erfpacht uitdoen; de gelden hieruit voortspuitende, worden tot voldoening der grondlasten en ter voorziening in andere gemeentebehoefden aangewend.

Om de dagelijksche politie in de buurschap waar te nemen, is in iedere buurschap een scheuter aangesteld, aldus genoemd omdat zij het vee schutten en het gemeen eigendom behoeden. Zij genieten daarvoor eene jaarlijksche belooning in voortbrengselen van den landbouw; als: van een bouwman twee gast rogge, en van een half bouwman of kater één gast rogge, benevens zeker aandeel in de boeten. Op de jaarlijksche vergaderingen aan den Boerbrink of de Boerbank, die, naar de gewoonte der oude Germanen, nog steeds onder den blooten hemel plaats hebben, worden, nadat de bank gespannen is, aan den boerrigter en gezworenen alle overtredingen opgegeven, die in de buurschap bevonden zijn, en vervolgens de wegen, waterleidingen, bruggen en dammen behandeld. Daarna wordt het aldaar verhandelde in het Boerboek opgeteekend. Bij voorbeeld:

'A^o 1771 den 20 mei, is bij de Koornmeulen op de gewone Boerbrink afgeboert en toegestemt, dat ieder zijn toegedeelde perk in 't veen sal moeten graven vóór Eper kermis, en al dat daar nog niet gegraven is, sal het veen vervallen zijn, en niemand sal zijn toegedeelde perk aan geen uitheemsche mogen verkoopen, alles bij de boete van eene tonne biers'.

'a° 1777 den 26 Julij, is hier voor het Kerkhof met volle Boerrigt geboert, dat voortaan 14 dagen na sint Jacob de schapen eerst in den enk mogen komen'.

'Ook afgeboert, dat hem niemand sal hebben te verstouten om in het Loohuijser veen eenig poffen of turf sal mogen graven of laten graven of geen brantheet te maaijen of turf uit het ambt te brengen, bij de boete van tonne biers, soo menigmaal als sij daarop bevonden worden, $\frac{1}{3}$ voor de armen, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer en $\frac{1}{3}$ voor de erfgenamen'.

'A° 1822 den 6 April, met het volle Boerrigt op de gewone Boerbrink geboert en toegestemt, dat de oude wetten van dit Boerboek, welke in 1815 door het invoeren der nieuwe wetten hebben stilgestaan, nu wederom in werking zijn gebragt, en dat de oude wetten en reglementen van dit Boerboek naauwkeurig zouden worden opgevolgd en gehandhaafd, waarna een ieder verpligt is zich naauwkeurig te gedragen.'

Evenzeer als het houden der bijeenkomsten onder den blooten hemel eene door ouderdom geheiligde gewoonte is, zoo is het ook uit vooroordeel en gehechtheid aan het oude, dat men de buurtgronden niet reeds lang allen verdeeld heeft, niettegenstaande zij uiterst geschikt zijn ter ontginning, en welligt voor de helft uitmuntende weiden zouden opleveren, terwijl zij nu woest en onvruchtbaar blijven liggen, en, naarmate der uitgestrektheid, luttel voordeels opleveren.

De geërfden uit de buurschappen Vemde, Dijkhuijsen en Noirle hebben zich boven de vooroordeel weten te verheffen en hunne buurtgronden, ter grootte van 200 bunder, door eene commissie uit de geërfden, in vele kleine perceelen verdeeld, met breede wegen doorsneden en voor de aanzienlijke som van 12000 gulden verkocht. Vele dier gronden zijn reeds bewerkt en ter kultuur gebragt. Waarschijnlijk zullen de overige buurschappen weldra dit voorbeeld volgen. Daarenboven bezit de gemeente nog 2100 bunder gemeente- of heidegronden, in 1843 van het domeinbestuur aangekocht. Deze besloegen toen eene oppervlakte van 3500 bunder, doch in de jaren 1845-47 en 1853 werden 1400 bunder verkocht. De verkochte grondstukken worden achtereenvolgens ontgonnen, waarvan reeds 182 bunder tot dennenbosch, 11 bunder tot houtgewas en 66 bunder tot bouwland zijn aangelegd. Wat nog onverkocht is wordt door de ingezetenen in 't algemeen tot weiden van schapen, het steken van plaggen en het maaijen van heide gebruikt. De heidevelden behooren geheel tot het tijdperk der vloedvorming (Rijndiluvium), zooals blijkt onder anderen uit de vele groote en kleine steenen, waaronder vooral graniet, die

zich voornamelijk in de hoogste streken aan de oppervlakte vertoonen.

Eenige heuvels, als de Koekenberg, de Wachtelenberg en de Wuusterbergen, leverden het grind op tot den aanleg der nieuwe gemeentewegen. Bij die gelegenheid zijn daaruit eenige tot steen overgegangene voortbrengselen van het planten- en dierenrijk te voorschijn gekomen; terwijl van eene overoude bevolking dezer landstreek sommige grafheuvels (tumuli) en de daaruit opgedolven urnen, ook voorwerpen van glas en van brons getuigenis dragen. Ook hieromtrent kunnen wij met den dichter (B. ter Haar Gedichten LL, 61) zeggen:

*'Verder, waar, gehuld in nevelen,
Graauwe hunnebedden hevelen,
Wordt, in urnen zaamvergaard
De asch van 't Heldenkroost bewaard,
Dat veel vroegere eeuw zag rijzen;-
Ruige toppen, die daar grijzen,
Toonen nog hun heuvelig graf,
Maar geen zerken, die hen prijzen,
Schildren ons hun daden af.
Slechts als de avondwolken dalen,
Nederhangende over de aard
En er reusgestalten malen,
Is het, of daar schimmen dwalen,
Die geloften gaan betalen
In een doodsche bedevaart.'*

Eene beduidende leemlaag, onlangs op het landgoed Tongeren ontdekt, zal welligt aanleiding geven, om, door vermenging met de bovengrond, dezen te verbeteren en meer geschikt te maken voor den aanbouw van veldvruchten. De eigenaar van het genoemde landgoed houdt zich bezig met proeven in het groot te nemen, die, wél slagende, aan deze streek merklijk voordeel beloven.

Op een uur afstands van de buurschap Tongeren ligt het kerkdorp Vaassen (Fasna of Vaassen wordt reeds in het jaar 891 genoemd als in de pagus Northgawe in het Frankenland gelegen. Mr. L.Ph.C. van den Bergh, Middel-Nederl. Geografie) dat mede onder de burgerlijke gemeente van Epe begrepen is.

Aan het noordeinde van het dorp ziet men het oude slot Kannenburg,

te midden van schilderachtig geboomte uit eene breede gracht oprijzende, over welke een steenen burg den toegang verleent.

Reeds in het jaar 1372 was Kannenburg als eene versterkte plaats bekend. Het werd toen door Jan grave Van Blois, het hoofd van de partij der Hekerens, na een beleg van acht dagen veroverd. Eerst in 1378 kon het zijner tegenstander, hertog Willem van Gulik, gelukken de plaats te herwinnen. Onder de latere bezitters van Kannenburg was de beruchte veldoverste Maarten van Rossum, na wiens dood in 1558 de plaats aan zijn broeder Johan overging. Ook deze overleed kinderloos, en toen kwam de Kannenburg aan Joahn van Isendoorn é Blois, wiens Moeder eene zuster van Maarten en Joahn van Rossum geweest was. Sedert de drie eeuwen, gedurende welke de plaats nu in het bezit is van het geslacht van Isendoorn é Blois, heeft het hoofdgebouw, weinig veranderingen ondergaan.

Wel is het in 1662 eenigzins verbouwd en ook later zijn onderscheidene gedeelten overeenkomstig de gewijzigde behoeften ingerigt; over het geheel echter is alles, zoo inwendig als van buiten, nog met een waas van oudheid overtogen. De ruime voorzaal, met steenen geplaveid, bevindt zich nagenoeg in denzelfden staat als voor eeuwen en heeft met haar antiek snijwerk, middel eeuwsche wapenrustingen en familieportretten, iets bijzonder eigenaardigs.

In de slotkapel werd vroeger door de Roomsche Katholijken de dienst verricht, doch sedert het begin der vorige eeuw hebben deze hier eene afzonderlijke kerk.

Ziet men op weinige plaatsen zulke prachtige beukenlanen als in den omtrek van den Kannenburg, langs den weg, die van daar naar Het Vreebosch of Free-bosch loopt, ontmoet men gestadige afwisseling van woeste natuur en wel bebouwde gronden; overal het eigenaardig schoon der Veluwe; - hier eene groote vlakte, daar een watermolen, wiens reusachtig scheprad door een der menigvuldige beken wordt in beweging gebragt.

*'Welkom, speelziek, murmlend water,
Dat u uitstort in het dal,
Onder 't onverpoosd geklater
Van dien kleinen waterval!
Welkom, groene vijverzooenen!
Witgekleurde beukenbomen,
Aan wier voet het beekje plast;
Die ons komt ter rustplek nooden,
Daar een frissche bank van zoden
Schier om iedren wortel wast!'*

*'Die kleine beek, half onder 't gras verscholen
Lekt ginds aan d' overgroeiende
van een bemosten watermolen,
Maar laat het rustend scheprad stilstaan.
Zoo effen als die beek zijn onbezorgde gaten
Der zaalge kindsheid weggevoeren;
Zoo werkeloos vervloten zij
De halmen aan den rand, die 't vlietje kleden met
of stoeijend met de wind krakeel;
Herroepen ons den tijd der kinderijde
En 't wild gejoel der vreugd der tijd!*

(B. ter Hazel Gortel 1854)

Verder vertoont zich het digte eerbiedwaardige bosch met oeroude paden, door schaarhout en opgaande eiken bezaaid en andere boomen geheimzinnig heenkronkelend, op sommige plaatsen ook het digte loof bedekt, elders met een lichtgloeiend straal als door de bladeren stroomt; terwijl overal het tafereel verlevendigd wordt door de vlugge sprongen van het eekhoortje, dat boen en hock van den wandelaar onbeschroomd van tak tot tak springt, toewacht het een het vorschend oog ontvlucht. Het is als of de geest der natuur die in vroegere eeuwen de stille, oorspronkelijke natuur beheerschte.

Aan den rand van dit bosch vindt men de Doxerlede eene plaats waaraan overoude geschiedkundige herinneringen verbonden zijn (Zie Geld. Volks-Almanak voor 1854. blz. 167). Het is de plek, waar de heidensche bewoners dezer gewesten zich tot de godin van Friesland vereenigden en aan deze godin hunnen offerstapel, den reus van het bosch zelf daaraan waarschijnlijk zijnen naam ontleend. Zeker is het, dat op dezelfde plaats de maalmannen, dochteren en geërfden steeds hunnen gewone jaarlijksche vergadering hielden om, onder voorzitting van den holtrigter, over de belangen van het bosch te raadplegen en tevens de loting te doen plaats hebben, de toewijzing van de gemaakte aandeelen van het voor de bijeenkomst hout.

Van hier onzen terugweg aannemende, bezoeken wij tevens de buurschap Gortel en het Gorteler-bosch.

Deze buurschap, gelegen aan den oostelijken toegang tot het bosch aan de helling der hoogten, telt omtrent 25 huizen en 172 bewoners, van welke laatste de mannelijke bevolking zich van den voegen moogen

tot den laten avond met het boschwerk bezig houdt, den immen- of bijenteelt bezorgt, bezems en boenders vervaardigt; terwijl de vrouwen en kinderen in den zomer boschbezien verzamelen. - Hier woont de zoon der velden onbekend maar doorgaans welgemoed. Des zomers zoowel als des winters heeft hij werk; daarenboven levert het bosch hem de noodige brandstoffen op, bestaande niet alleen in schel- of plaggen- turf, maar ook in den afval der gevelde boomen, welken de kooper verplicht is ten behoeve der armen achter te laten. Het is als of deze voorregten, hoe gering ook in de schatting van anderen, op deze menschen de uitwerking hebben, dat zij niet alleen tevreden met hun stand zijn; maar zelfs eenigermate zich daarop verheffen. Met zekere zelfvoldoening voeren zij de spade, omdat zij den naam hebben van onovertrofbare spitters te zijn; en in de hut van stroo woont stille tevredenheid, omdat de huismoeder zich de verdienste toekent van zindelijk en knap hare voddën te onderhouden en den lof inoogst, dat de kinderen gezond zijn en een welvarend voorkomen hebben. Aan hunnen eenvoud paren zij een vromen zin, den Heer in eenvoud des harten dienende en zich verzekerd houdende, dat geen stand, hoe gering ook, bij Hem is vergeten. De buurschap Gortel kan het getuigen, met hoe weinig de mensch gezond en zelfs sterk gespierd kan zijn. Het Gorteler-bosch, dat mede onder de burgerlijke gemeente van Epe behoort, beslaat eene opervlakte van 900 bunders en maakte waarschijnlijk in oude tijden een gedeelte uit der vier wouden, die op de Veluwe aangetroffen werden. De oudste boschhoeken schijnen verloren gegaan te zijn. De vroegste aantekening in het boschboek, dat nog voorhanden is, dagteekent eerst van het jaar 1619. Het beheer van dit bosch is toevertrouwd aan holtrigters, die, om tot deze betrekking te geraken, deelhebbbers in het bosch moeten zijn. Zij zijn sedert 1639 twee in getal en worden gekozen voor den tijd van vier achtereenvolgende jaren, zoodat er om de twee jaren een hunner aftreedt, die echter weder verkiesbaar is. De keuze geschiedt door de deelgeregtigden of malen. De holtrigters bevelen al wat ten nutte van het bosch moet gedaan of gelaten worden, namelijk, welke gronden omgespit of op nieuw ingepoot moeten worden; waar plantsoen aangelegd, hout gehakt, boomen gesnoeid worden; welke, aan het bosch behorende, heidegronden moeten worden ontgonnen; zij zorgen voor het verpachten van het immen-veld en van de gronden om heide te maaijen. Hierdoor wordt aan een dertigtal daglooners gelegenheid gegeven, om hun brood te verdienen.

Een der holtrigters is bij afwisseling om de twee jaren belast met het

geldelijke beheer en doet daarvan rekening aan de deelhebbbers. Om maalman te kunnen zijn verschiijnt men, eigenaar geworden zijnde van honderd of ook van vijftig boomen, ter gewone malenspraak en geeft zijnen wensch te kennen, om het maalregt te winnen, waarop men, na beëdigd te zijn, eene som van zes gulden betaalt.

Vroeger bezat het bestuur van het bosch het regt, om ieder te weren, wien het niet als maalman wilde aannemen. Als de eigenaar van een perceel zich aanmeldde om tot maalman aangenomen te worden, werd hem de prijs gevraagd, dien hij had besteed om in het bezit van een aandeel te geraken, en voor het geval dat holtrigters en malen hem niet wilden toelaten, moest de kooper zich vergenoegen met, tegen teruggaaf van dien prijs, van zijn eigendomsregt, afstand te doen; zoodanig aandeel werd dan voor het gemeene bosch behouden of aan een der boschmalen gegund. Deze maatregel is vervallen, zoodat thans ieder toegelaten wordt als maalman, mits ten minste een halve deeling bezittende. Het Gorteler-Bosch wordt gerekend te bestaan uit aandeelen aan 6000 stuks boomen, verdeeld onder 29 mede-eigenaren. Hun bezit van vijftig boomen geeft het regt om malman te kunnen zijn; een meerder bezit geeft regt op meerder getal van stemmen. - Tweemaal in het jaar worden de maalmannen opgeroepen, als: voor de Meideilinge en op Sint Lamberti. Zij vergaderen alsdan ter malenspraak; welke vergadering tot het jaar 1677 gehouden werd onder den Boesboom, - na dien tijd in eene bijzondere woning, waar eene kamer uitsluitend voor de boschmalen wordt aangehouden en waarin op een bord de tien boschdeelen zijn opgegeven, genoemd naar de voornaamsten der tegenwoordige eigenaren, als: Sandberg, 't Bosch, d'Isendoorn, Gerrevink, Elspeet, Feith, van Meurs, Elburg, Brouwer. Een der holtrigters doet jaarlijks de schouw door het bosch, voor welke bemoeiing vijf gulden in rekening gebragt wordt. De breuken of boeten werden tot het jaar 1623 uitgekeerd, voor een derde aan de armen. Sedert 1677 echter ontvingen de beide holtrigters ieder een vierde deel, het bosch een vierde deel en de boschwaarder een vierde deel.

Ieder aandeelhouder heeft het regt, om van elke honderd boomen jaarlijks 2000 stuks schelturf te mogen laten halen, tegen betaling van 50 cts per duizend stuks. 'De inwoners van Gortel' zoo staat in het boschboek 'zijn bevoorregt als van ouds om zoo veel turf as tot eigen gebruik noodig is te mogen steken, zullen echter op requisitie van den holtrigter verplicht zijn, met eede te verklaren, den bosch, direct noch indirect, met turf te verkoopen of op eenige andere manier schade toegebragt te hebben'.

Ook mogen zij zich bedienen van de dunne takken der gevelde boomen; alsmede van de Soere-brand. Dit een en ander mag echter niet vervreemd worden noch vervoerd door vreemde wagens, 'maar zulks moeten zij zelve of door hunne burens laten halen'. In de maand April mogen zij boonestaken hakken voor eigen gebruik. Zij zijn tevens vrij van de betaling aan den pachter der immenvelden, daar zij 'haar eigen immen mogen zetten en houden zonder daarvoor te betalen; daarenboven zij de erven, die zelf geen immen hebben, gerechtigd één vreemden stal en niet meer op haar goed te mogen hebben'.

De prijzen der vaste goederen, in de laatste jaren zoo aanzienlijk gestegen, oefenden ook hunnen invloed uit op de uitdeeling en de waarde der aandeelen in het bosch. In het jaar 1788 werd het honderd der boomen betaald met 900 gulden; thans betaalt men voor zoodanig aandeel 1600 tot 2000 gulden. De maalspraken of vergaderingen der malen worden met eenen maaltijd besloten, bestaande in gebraden vleesch, brood en wijn. De stammen, voor de bijl bestemd, worden vooraf gevlekt of geblekt en op die plaats met de Boschbijl gemerkt, ten teeken dat deze en geen andere zijn aangewezen op te vellen.

Alvorens afscheid te nemen van dit bosch, bezochten wij nog de Prinsentafel en Prinsenkui, in dat gedeelte, hetwelk onder de naam 'in het laer, achter het Grevelt' bekend is. Men vindt er eene van zoden opgerigte zitplaats en eene soortgelijke tafel, genoemd naar prins Willem II van Oranje, die in 1650 zich te Beekbergen ophoudende om zich met de jagt te vermaken, op deze plek bij voorkeur zijn rust nam, of ook ongeveer vierhonderd schreden van hier verwijderden Heidenkui met zijn gevolg aan een landelijk maal deel nam, welke kui of laagte van daar den naam van Prinsenkui gekregen heeft. Nog wordt de Prinsenkui meermalen tot zoodanig einde gebezigt; want menig gezelschap uit Epe begeeft zich met rijtuig naar het Gorteler-bosch, om daar, voorzien van hetgeen men de koude keuken noemt, een genoegelijken dag in de vrije natuur door te brengen, en bij drukkende zomerhitte onder trotsche boomgewelven verfrisschende koelte te genieten.

Bij het verlaten van het Gorteler-bosch volgen wij de tra of omgeploegde strook van het bosch, en betreden den breedten veldweg, die in eene rechte lijn naar de herberg 'het Soerel' leidt, gelegen op de grens-scheiding der gemeente Epe. Zij bestaat uit eene bouwmanswoning met afzonderlijken paardenstal voor tachtig paarden, ten gerieve der kooplieden, die hier gewoonlijk met hunne koppelpaarden overnachten.

Het Soerel ligt te midden der heide als eene oase in de wildernis, aan den voet der Woldbergen. Voor den bouwhof verheft eene eeuwen-heugende linde haar statigen kruin en verstrekt daar als tot baak in de uitgebreide naakte heidevlakte. Als volgde men hier nog het bevel van Karel den Groote, dat ieder dak met huislook moest voorzien zijn, vindt men het nog heden op het Soerelsche woonhuis. Ook de bloemtuin prijkt op oud-vaderlandschen trant, met oranjebloemen en afrikanen, met pioenrozen en lelien en groote zwaarlijvige zonnebloemen. Een grastapijt dekt de helling van den heuvel; vruchtboomen staan welig in den moestuin met seringestruiken als met eene haag omringd, en zestig bunder bouwland en schaarhout liggen in het vierkant met een aarden wal omsloten. Voor het huis is eene diepe rolput met helder water, over welke de linde hare breede takken uitspreidt, terwijl de twintig voet dikke stam omsloten wordt door eene houten bank, die den moeden wandelaar om uit te rusten noodigt.

Beroemd is de schapenmarkt, die hier, tweemaal des jaars, telkens drie dinsdagen na elkander gehouden wordt. Het Soerel neemt dan een levendig voorkomen aan. Dan stroomt eene menigte rijtuigen toe, terwijl tenten, koekkramen, tafels met krentebrood, hakblokken, de rollebol en allerhande koopwaren, lederen riemen voor dorschvlegels, allerhande soorten van zeven en hamelbellen, het voorplein en de banken om de linde innemen, zodat de bevolking wel honderdmaal verdubbeld schijnt te wezen.

Een eenvoudig schutsel of rekwerk van ruwe denneslieten is voldoende om de ten verkoop aangeboden schapen in afzonderlijke vakken af te sluiten.

Omtrent het middaguur wordt de schapenmarkt regt levendig. Dan is het huis het woeligst, en zijn de toegangen bijna verstopt. Onbeschrijfelijk is het geraas en gejoel en gebabbel der onderhandelende menigte, vermengd met het geblaas der verkochte, nu, ten teeken daarvan, met rood krijt gemerkte schapen.

Tegelijk wordt ook een soort van hondenmarkt gehouden door schaapherders, die jonge afgerigte herdershonden te koop aanbieden of ze tegen andere zoeken te verruilen. Ongaarne ziet men die trouwe dieren van hunnen ouden broodheer scheiden, en zelve volgen zij met weerzin het koord, waaraan zij met hun nieuwen meester den togt huiswaarts moeten aannemen. Na den afloop der drukte bij de schapen verspreiden zich de aanwezigen, door hunnen maag aan het middaguur herinnerd. De koek- en broodkramen krijgen nu eene beurt, en ook de overige kramers, waaronder vooral die, welke hamelbellen veil hebben, zetten met goed gevolg hunne waren af. Het huis wordt door

oud en jong bestormd, en de reiziger, die er op dat oogenblik mogt inkeeren, vind er geen rust en is naauwelijks veilig: overal wordt zijn gehoor gepijnigd door het verwarde geschreeuw der groepen, die hem omringen, want geen woord kan men verstaan, daar het gesprek slechts schijnt te bestaan in eene reeks van afgebrokene klanken en getallen, die alleen voor den ingewijden eene bepaalde betekenis hebben.

Intusschen gebeurt het slechts zelden, dat die dagen niet rustig afloopen; de oude snij- en vechtpartijen vinden niet meer plaats. Tegen drie ure trekken menschen en beesten weder huiswaarts, de houten afschutsels en hokken worden dadelijk opgeruimd, en weldra vindt men geen spoor meer van de woelige drukte, die hier nog voor weinige uren heerschte.

Zien wij terug op de oude instellingen en gebruiken in deze gemeente, zoo als wij ons daarmede op onze wandeling bekend gemaakt hebben, dan bemerkt men, dat nog veel terug gevonden wordt, wat aan vroegere zeden en gebruiken herinnert, maar toch ook, dat bij de toenemende beschaving, ieder jaar daaraan iets ontnemt, en dat het-geen nog waarheid is op dit oogenblik, het misschien niet meer zal zijn, wanneer de lezer na eenig tijdsverloop Epe zal bezoeken.

Boekennieuws

Handleiding voor genealogisch onderzoek

door J.C. Okkema.

Formaat 14,7 x 21 cm; 128 pag.; ill. 60 zw/w; paperback f 24,50; JSBN 90 228 3160 H; uitg. Fobrija van Dishoeck.

Genealogie of stamboomonderzoek ondervindt een stijgende belangstelling. Om een familiegeschiedenis te kunnen schrijven moet men op de hoogte zijn van het materiaal dat bij de archiefdiensten ligt opgeslagen en men moet weten hoe dit materiaal te gebruiken. De beginnende genealoog krijgt in dit boek een practisch antwoord (aan de hand van voorbeelden) op veel vragen, waarmee hij bij zijn onderzoek te maken kan krijgen.

Het leven van Evert. In de luwte van de snelweg.

door: Brand Overeem en Bert Paasman.

Uitg.: Bosch & Keuning. ISBN 90 246 44852 f 29,50.

Brand Overeems boek is een uitvoerige documentaire geworden over het leven van een man die alle maatschappelijke ontwikkelingen aan zich heeft laten voorbijtrekken en in alle rust een eenvoudig bestaan in het teken van de natuur is blijven leiden.

'Everts leven', schrijft Bert Paasman in het fotoboek, 'wordt gekenmerkt door eerbied, eenvoud en economie. Eerbied voor de gewoonste dingen en voor alles wat leeft.

Eenvoud in wonen, werken, kleden, eten en drinken. Economie in alles wat hij doet en bezit: niets te veel, niets te weinig. Zijn leefwijze is steeds functioneel.

Um en Umme

Door : mevr. A. van den Bremen-van Vemde en Bertus van den Bremen. Verhalen en gedichten in dialekt. f 9,90. uitg.:....

In de loop der jaren verschenen van de hand van mevr. van den Bremen-van Vemde onder de naam Alve artikelen in dialekt in het Noord Veluws Dagblad/de Nieuwe Apeldoornse Courant onder de titel 'An de kante van 't karrespoer'.

Deze verhalen zijn nu gebundeld en worden afgewisseld met gedichten van haar man Bertus van den Bremen. De mooie tekeningen zijn gemaakt door Lijda van den Bremen-Jonker, een nicht van het echtpaar.

Een lezenswaardig boekje en een waardevolle bijdrage aan het vastleggen en behouden van proza en poëzie in dit dialect.

De Sprengen en Sprengenkben van de Veluwe.

Door ir. A.J. IJzerman

Uitg.: Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging Wetenschappelijke Mededeling nr. 151. f 8; (leden) f 9.60

'Het Loar' uitg. van de buurtvereniging 't loar. Okt/nov '85 blz. 11 en 12. Een verhaal over 'De Loarse Schaopscheper'.

Door: De brink van 't Loar (Wijnhoud).

D. te Riele

Van de Redactie

Um en Umme

Dit is de titel van een boekwerkje dat Aaltje van Vemde en haar echtgenoot Bertus van den Bremen hebben samengesteld uit hun verhalen en gedichten in het Oostveluws dialect.

Op 8 oktober van dit jaar werd het eerste exemplaar overhandigd aan de redactie van het Noord Veluws Dagblad. Zoals bekend verzorgt mevrouw Van den Bremen-van Vemde (Alve) al jaren de rubriek: 'An de kante van 't karrespoer' in deze krant.

In haar verhalen geeft ze een treffend beeld van de levenswijze van de gewone mensen in en om Epe/Tongeren in vroegere jaren, zoals ze die zelf heeft meegemaakt of opgetekend uit de mond van oudere familie en kennissen.

Ieder verhaal wordt gevolgd door een kort gedicht van Bertus van den Bremen. Zijn poëzie is zuiver en fijngevoelig.

Het boekje met een voorwoord van Hermen Bomhof en geïllustreerd met keurige tekeningen door Lijda van den Bremen-Jonker is in de boekhandel verkrijgbaar.

Wij bevelen het onze lezers gaarne aan.

Jubileum

In dit Mededelingenblad treft u een uitvoerige en zeker niet oppervlakkige beschrijving aan van de gemeente Epe in 1856, opgetekend door ds. G. Haasloop Werner in de Gelderse Volksalmanak van dat jaar.

In ons jubileum-nummer dat in de loop van 1986 zal verschijnen en waarvoor geschikte artikelen nog steeds welkom zijn, hopen we een bewerkt document te publiceren, genaamd: Concept beschrijving des Ampts Epe door Willem, baron van Haersholte tot Yrst, die Amptsjonker van Epe was van 1730 tot 1777 (?).

Het zal wellicht interessant zijn de beide beschrijvingen, de ene uit 1856 en de ander uit de tijd ver daarvoor met elkaar te vergelijken.

Werkschema voor de archivaris van het Streekarchivariaat Noord-Veluwe 9 december
1985 - 18 juli 1986

week	datum	Hat.	Heer.	Epe	week	datum	Hat.	Heer.	Epe.
50	09/12-13/12	x			14	31/03-04/04	x		
51	16/12-20/12			x	15	07/04-11/04	x		
52	23/12-27/12		verlof		16	14/04-18/04			x
01	30/12-03/01	x			17	21/04-25/04		x	
02	06/01-10/01	x			18	28/04-02/05			x
03	13/01-17/01			x	19	05/05-09/05		verlof	
04	20/01-24/01		x		20	12/05-16/05	x		
05	27/01-31/01	x			21	19/05-23/05			x
06	03/02-07/02	x			22	26/05-30/05	x		
07	10/02-14/02			x	23	02/06-06/06		x	
08	17/02-21/02		x		24	09/06-13/06	x		
09	24/02-28/02	x			25	16/06-20/06			x
10	03/03-07/03	x			26	23/06-27/06	x		
11	10/03-14/03			x	27	30/06-04/07			x
12	17/03-21/03	x			28	07/07-11/07		x	
13	24/03-28/03		x		29	14/07-18/07	x		

N.B. vanwege de arbeidstijdverkorting is het voor bezoek op de vrijdagmiddagen
gewenst een telefonische afspraak te maken.
(tel. 05206 - 43131)